

A ruhatetű „titkos” szerepe és leleplezése

Századunk első évében derült rá fény, hogy a „Morbus hungaricus” néven emlegetett betegség azonos a kiütéses tifusz kórképével. Ekkor jelent meg Győry Tibor tanár meggyőző monográfiája (1. ábra), amelyből kiderült, hogy a török háborúk után ez a magas lázzal, macularis kiütéssel és öntudatzavarral járó járványos tünetegyüttes a külföldi forrásokban, magyar titulussal végig követhető. Első egzakt leírását a kolozsvári születésű Jordanus Tamás adta (7), aki a hódoltsági peremvidéken császári csapatorvosként 1566-ban járt a komáromi táborban. Nagy epidémiát jegyeztek fel már 1552 telén, amikor V. Károly hadserege Metz várát ostromolta, s bizonyára be is veszi, ha a spanyolokat nem felezi meg ez a rejtélyesen jelentkező, de annál látványosabban pusztító betegség (11). A végzetes eseményekről nem kisebb tanúja volt, mint Ambroise Paré, aki sebészi szemmel nézte tehetetlenül a hátrahagyott áldozatokat. A kiütéses tifusz egy-egy híres fejezete még a harmincéves háború, a

napóleoni oroszországi visszavonulás, valamint a krími orosz–török összecsapások ideje (9). Az 1848/49-es szabadságharc korai befejezésében szintén szerepe volt az eltetvesedésnek (15).

A kiütéses tifusznak nemcsak az etiológiai, hanem az etimológiai tisztázása sem volt egyszerű. A magyar megfelelője: éhtífusz, illetve kiütéses hagymáz. Az előbbi nyilván a háborús élelemhiánnyal függött össze, az utóbbi Pápai Párizs szerint (14) a „had mása”, mert „többen vesztenek ebben el, mint a török miatt”. Az 1566-os komáromi járványról az első magyar nyelvű orvosi könyv szerzője szintén megemlékezik. Mások a „hagymázt” azzal a penetráns szagú növényi gumóval hozták kapcsolatba, amelynek fogyasztását a gyógyításra, illetve megelőzésre ajánlották (5). Szótani eredete tehát valószínűleg háborús, a „lues pannonicus” viszont itt nem a szifilisz, hanem az ismeretlen betegség szinonimája (7).

*Daday András dr. Kedves utalgájának
Árúla kitételek és üdvözléssel*

927. 8/19. Győry

MORBUS HUNGARICUS.

ORVOSTÖRTÉNELMI TANULMÁNY.

EREDETI KÜTFŐK ALAPJÁN IRTA:

MED. DR. GYŐRY TIBOR.

BUDAPEST.
A PESTI LLOYD-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1901.

2. ábra: Charles Nicolle (1866–1936) 1928-ban

1. ábra: Győry Tibor monográfiája

Miután Győry Tibor tisztázta a „morbus hungaricus” történeti azonosságát, ezt a betegségjelzőt a továbbiakban a tbc-re vonatkoztatták. Főleg a tényfeltáró írók és szociológusok, mert a szakirodalom még az 1929-es kiadású belgyógyászati tankönyvben is a több évszázados terminológiát használta (6). A magyar monográfiát követő második esztendőben fontos megfigyelés történt a kontinensünkön kívül. Charles Nicolle, a tuniszi Pasteur Intézet élére kinevezett fiatal francia tudós megsejtette a kiütésetífusz-járvány és a tetvesség közötti összefüggést. Analógiának a patkánybolha pestist terjesztő szerepe ajánlkozott.

Charles Nicolle (2. ábra) 1866. szeptember 21-én született a normandiai Rouen városában, a Jeanne d’Arc-i legenda színhelyén, ahol édesapja orvosi gyakorlatot folytatott (4). Középiskoláit szülővárosában, a medicinát Párizsban végezte. Apja révén a közegészségügygel, bátyja bűvkörében a bakteriológiával került szoros kapcsolatba. Maurice Nicolle ugyanis ekkor már Roux professzor munkatársa volt a párizsi Pasteur Intézetben. Charles Nicolle 1893-ban szerzett orvosi oklevelet, amellyel hazament szülővárosába praktizálni. Nem sokáig maradt, mert bátyja buzdítására visszatért a fővárosba. Ez időtájt Pasteur, illetve Koch hazájában minden fiatal ambiciózus-orvos „bacilusvadász” akart lenni. Roux direktor hamar felismerte, hogy a Nicolle fivérek közül a fiatalabbik a tehetségesebb, ezért rövidesen ön-

álló laboratóriumi részleget bízott rá. Életében, illetve a tetű vektorszerepének felismerésében akkor következett be sorsdöntő fordulat, amikor 1902 telén az újonnan alapított tuniszi Pasteur Intézet élére kinevezték. Francia Afrikának ez volt a kulcsfontosságú kikötője. A téli évszakot azért szükséges hangsúlyozni, mert ilyenkor a beduinok a városokba húzódnak. A zsúfoltság el-tetvesedést, majd járványt okozott, amelyet magas láz, jellegzetes kiütés és delíriumos állapot tüneti triásza jellemzett, negyediként pedig az 50 százalékos meghaladó halálozás. Nyár közeledtével a város lakossága gyérült, a betegség előfordulása minimálisra mérséklődött. Amikor 1903 júniusában a direkt vizsgálatait elkezdte volna, a járvány gyakorlatilag megszűnt. Ekkor értesült arról, hogy a Tunisztól 80 km-re lévő egyik kis településen még grasszál a tífusz. Bacilusvadász-ösztöne felébredt, a falu orvosával telefonon megbeszélte egy közös terepszemlét, de indulás előtt valami banális betegség ágyba parancsolta. A tudomány szerencséjére, mert aki helyette ment, a hivatás áldozata lett.

„A felfedezéshez vezető út véletlenekkel van kikövezve” – tartja a közmondás. A Nicolle doktoré fel-tétlenül. „Véletlenül” érkezett járványos helyre, megfelelő időben. Ugyanúgy maradt le a végzetes útról. Csak-hogy mit ért volna mindez az ő zsenialitása nélkül! Hamar feltűnt neki, hogy a kiütéses tífuszban szenvedők mellett dolgozók közül azok betegednek meg leghamarabb, akik levetett ruháikkal kerülnek közvetlen kapcsolatba (ápolók, mosónők), az orvosok közül pedig, akik pácienseiket nyomorúságos kunyhóikban látogatják. Ekkor már meggyőződött a tetvek vektor szerepéről. Igye-kezett hát a fertőzés láncát megszakítani. Ahol a leg-könnyebb volt, a ruhák fertőtlenítésénél. Az eredmény oly drámainak mutatkozott, akár Semmelweis idejében a klórvizes kézmosás. Csakhogy Pasteur, illetve Koch után, Roux mester mellett, a konkurens és alapos német

bakteriológusok árgus szemei előtt korszerű bizonyítékok kellettek. Többéves megfigyelés után 1909-ben sikerült csimpánzokat beteg ember vérével tetvek útján megfertőzni (10), és megállapítani, hogy a kórokozó az ízeltlábú bélcsatornájában szaporodik. A virulens anyag azonban hét évig még ismeretlen maradt, és tudós áldozatokot követelt. A chicagói H. T. Ricketts patológusprofesszor Nicolle direktorral párhuzamosan tanulmányozta a Rocky Mountain-láz terjedési útját. Miután megállapította a kullancs vektor szerepét (8), egy év múlva áldozata lett. Öreg kontinensünkön ekkor a hamburgi intézet volt a trópusi betegségek tanulmányozásának fontos centruma. Itt dolgozott a cseh származású S. J. M. Prowazek, aki 1915-ben vált a kiütéses tífusz kutatásának mártírjává (13). A nagy kérdést végül a brazil Henrique da Rocha-Lima oldotta meg, a kórokozónak a mártírokra emlékezve a Rickettsia prowazeki nevet adta. A fertőzött tetvek béltraktusában „csoportos, ovoid, majdnem gömbölyű, néha pálcikaszerű képleteket írt le, melyek oszlás következtében diplo-alakot is mutatnak” (3). Három kontinens erőfeszítéseit kísérte végül siker. Nicolle és munkatársai (Conseil, Conor, Banckal) nem találták meg a kórokozót, de a francia hadsereget az első világháború előestéjén fertőtlenítették, majd ezt később is folytatták. Ezt tették az ellenséges németek szintén. Ha elmulasztják, Nicolle szavaival a háborút valószínűleg ez fejezte volna be, sokkal nagyobb áldozatokkal.

A rickettsiákat kezdetben vírusnak tartották. Ma már a sejtfaluk felépítése, nukleinsavtartalma (DNS, RNS), szaporodása, valamint antibiotikumérzékenysége miatt baktériumnak tekintik (2). Nicolle a fertőtlenítés mellett felismerte az immunitás jelentőségét. Járványveszélyes vidékekre (Francia Afrikában akadt elég) olyan ápolókat, illetve orvosokat küldtek, akik már átettek a betegségen. A diagnosztikában mérföldkövet jelentett a Weil- és Félix-féle agglutinációs eljárás.

Charles Nicolle „a kiütéses tífusz elleni munkásságáért” 1928-ban, tehát 70 esztendővel ezelőtt megkapta az orvosi Nobel-díjat.

Érdekes utóregzése a korábbi francia-német bakteriológiai rivalizálásnak, hogy a magyar nyelven is megjelent „medicina krónikája” (1) az 1928-as évnél Nicolle Nobel-díját meg sem említi. Lehet persze véletlen, egy német orvostörténész bizonyára meg tudná indokolni.

A kitüntetett tudós mindenképp rokonszenves ember lehetett. Nem rohant haza Párizsba, hogy a Nobel-díj átvétele után a Párizsi Pasteur Intézet igazgatói székébe

is beleüljön. Nyugdíjas koráig Tuniszban maradt, majd 1932-ben, 30 éves kemény afrikai szolgálat után rövid ideig visszatért a fény városába. A Collège de France testületi tagsággal tisztelte meg, Claude Bernard, Magendie és Lænnec után lemerhető a megbecsülés mértéke, amelynek elsősorban erkölcsi jelentősége volt. Többek között leírta az „inapparent disease” lehetőségét (4), mely magyarázat a járványok időnkénti megjelenésére.

A szolid szemlélődő tudósnek a Nobel-díj mellett több kötet elbeszélés és orvosfilozófiai írás őrzi az emléket. Tuniszi tisztségét mindvégig megtartotta, a kikötőváros lett Észak-Afrika közegészségügyi felelővára. Foglalkozott még a lepra, a trachoma, valamint a tipikusan trópusi betegségek járványtanával, az oltóanyagok nagybani előállításával.

Szinte észrevétlenül hunyt el Tuniszban 1936. február 28-án. Pavlov és Bárány Róbert volt még az esztendő nagy vesztesége. A magyar szaksajtó mindhárom Nobel-díjastól méltóképpen búcsúzott el. Darányi Gyula professzor az Orvosi Hetilapban (12) nemcsak tudományos érdemeit, de kivételes humanitását is hangsúlyozta.

A DDT felfedezése nem teszi feleslegessé Nicolle egyszerű módszerét. A morbus hungaricus az ő munkássága révén vált ritka kórképpé, nekünk magyaroknak erre illő emlékeznünk.

IRODALOM: 1. A medicina krónikája, Officina Nova, Budapest, 1993, 419. old. – 2. *Béládi I., Kétyi I., Nász I. és mtsa:* Orvosi mikrobiológia-immunitás- paraziták- parazitológia. Medicina, Budapest, 1989, 229. old. – 3. *Darányi Gy.:* Közegészségtan. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 3, 224. old. – 4. *Fóti M.:* Az orvostudomány és az élettan Nobel-díjasai 1901–1973, Medicina, Budapest, 1975, 139. old. – 5. *Győry T.:* Morbus hungaricus. Pesti Lloyd Társulat, Budapest, 1901. – 6. *Jendrassik, E., Herzog, F.:* A belorvostan tankönyve, 3. kiad., Universitas, Budapest, 1, 49. – 7. *Jordanus T.:* De lue pannonica, Frankfurt, 1576. – 8. *Ricketts, H. T.:* Rocky Mountain spotted fever, J. of the Am. Med. Ass., 1909, 52, 379–380. – 9. *Kellner D.:* Nobel-díjas orvosok élete és munkássága. 2. kiad. Arany János Irod. és Nyomdai Műint., Budapest, é. n., 177–179. – 10. *Lechevalier, H. L., Solotorovsky, L.:* A mikrobiológia három évszázada. Gondolat, Budapest, 1971, 389–390. – 11. *Major R. H.:* A végzet katonái. Hungaria, Budapest, 1938, 60–62. old. – 12. *Darányi Gy.:* Charles Nicolle. Orv. Hetil., 1936, 80, 405. – 13. Orvosi Lexikon, Akadémiai Kiadó, Budapest, 3, 224. – 14. *Pápai Páriz, F.:* Pax corporis... Nyomt. Némethi Mihály, Kolozsvár, 1690, 288. – 15. *Zétény Gy.:* A magyar szabadságharc honvédorvosai. Egyet. Ny., Budapest, 1948, 47.

Szállási Árpád dr.